

HOUTSKOOL

© 2016 Ab Zorge / Uitgeverij U2pi BV
Omslagontwerp: Nelleke de Kraker
Fotografie: Ab Zorge en Co Zorge
Uitgeverij U2pi BV, Den Haag
ISBN 978 90 8759 631 6
NUR 320

Alle rechten voorbehouden / All rights reserved

Niets uit deze uitgave mag worden veelelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze en/of door welk ander medium ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever of de auteur.

Deze uitgave is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld.

Noch de maker, noch de uitgever stelt zich echter aansprakelijk voor schade als gevolg van eventuele onjuistheden en/of onvolledigheden in deze uitgave.

Ab Zorge

HOUTSKOOL

Zwarte handel...

een avontuurlijke Nederlander
reist de wereld rond om houtskool te maken

Inhoud

	Voorwoord	7
1	Voor Koningin en Vaderland 1893 – 1918	9
2	Een trambestuurders dochter 1919 – 1926	12
3	Houtskool, een interessant product 1920 – 1926	15
4	Als vennoot in houthandel naar Afrika, maar... 1926 – 1929	19
5	Brandstoffenhandel 'Ieders Belang' 1930 – 1940	22
6	Mei 1940 en de verhuizing naar Twente 1940	28
7	De oorlogsjaren. Hout en houtskool 1940 – 1945	33
8	Wederopbouw van een familiebedrijf 1945 – 1961	42
9	Bloei en ondergang 1961 – 1978	62
10	Indonesia revisited 1977	86
11	Cotton Coal – SOEDAN 1985/87/88/89/91	99
12	Around the World in 50 Days 24 oktober – 12 december 1987	121

13	On Top of The World – BHUTAN 31 mei – 10 juli 1988 23 september – 5 november 1988	150
14	No more ... LIBERIA 16 oktober – 23 november 1989 4 januari – 23 januari 1990	178
15	Due South MOZAMBIQUE & ZUID AFRIKA 18 augustus – 14 oktober 1990	194
16	De cirkel gesloten – POLEN 1992 en 1993	214
	Verantwoording	232

Voorwoord

Voor U ligt de autobiografie van een bijzonder en interessant mens. Het verhaal van Ab (Albert) Zorge strekt zich uit over een periode van meer dan 75 jaar en beslaat daarmee het grootste deel van de twintigste eeuw. Ab wordt geboren als derde zoon in een kinderrijk gezin. Op jeugdige leeftijd verhuist hij, vlak na de Duitse inval in 1940, met zijn familie uit het Westen naar het Twentse Goor. Ab gaat daar meehelpen in de hout- en houtschoolhandel van zijn vader. Omdat door de Duitse bezetting de import van houtschool niet langer mogelijk was, werd besloten de productie daarvan zelf ter hand te nemen. Uit deze periode stamt de interesse van Ab in de technieken die te maken hebben met de productie van houtschool en de commerciële zaken die betrekking hebben op de handel in dit product. De ervaring en expertise die hij op deze manier opdoet zullen hem de rest van zijn leven op vele manieren en plaatsen van pas komen en lopen als een rode draad door dit boek.

Er zijn diverse technieken beschikbaar voor het min of meer industrieel produceren van houtschool. Ruwweg onderscheiden deze methodes zich door de wijze waarop de grondstof (meestal hout) wordt opgewarmd. Een productietechnologie is geoptimaliseerd voor lokale omstandigheden en kan daarom niet zonder meer op een andere plaats succesvol worden toegepast. Iedere techniek vereist echter ervaring, vakmanschap en toewijding. Het is deze kennis die Ab zich in zijn jonge jaren eigen maakt.

De vondst en exploitatie van aardgas in Slochteren, maakt in de jaren '60 en '70 langzaam een einde aan de levensvatbaarheid van de handel in vaste brandstoffen in Nederland. Dat geldt ook voor de fa. Zorge die dan ook eind jaren '70 ophoudt te bestaan. Dit neemt niet weg dat vaste brandstoffen als hout en houtschool zeer belangrijk blijven in de Derde Wereld. De bevolkingsexplosie in deze gebieden leidt tot snel stijgende houtconsumptie met plaatselijk desastreuze gevolgen als ontbossing, woestijnvorming en erosie. Deze problemen worden door nationale (Biomass Technology Group) en internationale (UNIDO, Wereld Bank, FAO) ontwikkelingsorganisaties signaleerd en er worden programma's ontwikkeld om de negatieve gevolgen zoveel mogelijk te beperken. Een van de mogelijkheden om de houtkap te verminderen is het verbeteren van het rendement van de houtschoolproductie. Het is in deze activiteiten dat Abs specifieke expertise bijzonder van pas komt. In opdracht van diverse organisaties trekt hij naar een groot aantal landen (o.a. Indonesië, Soedan, eilanden in de Stille Zuidzee, Bhutan, Liberia, Mozambique) om zijn kennis over te dragen en de productiemethoden ter plaatse te verbeteren. Reizen en bezigheden worden in dit boek met verve en humor beschreven.

Houtschool fabricage vindt in het algemeen niet op toeristische locaties plaats. Abs werkterrein ligt vaak in afgelegen en geïsoleerde gebieden. Het is een sterke kant van Ab dat hij zeer geïnteresseerd is in de lokale bevolking en haar gewoontes, gebruiken en eigenaardigheden. Vanwege zijn opmerkingsgave slaagt hij er in om in woord en beeld een goede indruk te geven van de tijdsgebonden specifieke lokale situaties en leefomstandigheden, die helaas inmiddels snel verdwijnen, voor zo ver ze nog bestaan.

Het bovenstaande maakt het boek in zekere mate tot een tijdsdocument. Ik heb het met veel plezier gelezen en kan het eenieder die geïnteresseerd is in het onderwerp van harte aanraden.

Ir. Hubert E. Stassen
Oprichter en vml. Directeur
Biomass Technology Group (BTG) BV

Juni 2016

Hoofdstuk 1

Voor Koningin en Vaderland

1893 – 1918

“This white gentleman is dealing in black business”

Woorden door dominee Dick uitgesproken op een zaterdag in november 1987 waarmee hij Ab voorstelde aan zijn gehoor in het overvolle kerkje op het kleine eiland Talienu dat deel uitmaakt van de Salomons Archipel ten noorden van Australië. Heel vrij vertaald: “Deze blanke meneer is betrokken bij zwarte handel”. Zwarte handel, uitdrukkelijk géén zwarthandel.

Salomonseilanden. Van Honiara naar Batuna

Abs reputatie als consul was hem kennelijk vooruit gesnel. Consul in zaken betreffende het maken van houtskool, een in-en-in zwart product.

De mannen en de vrouwen en de kinderen hoorden de mededeling belangstellend aan terwijl ze nieuwsgierig toekeken hoe Ab op verzoek van hun pastor plaats nam op de voorste bank. Een uiterst simpele bank gemaakt van centimeters dik tropisch hout en steenhard. Zo hard dat al na korte tijd zijn zitvlak begon te protesteren. Maar hij besloot ‘het ondraaglijke te dragen’, een uitspraak die hij ooit eens ergens had gelezen.

Hoe in vredesnaam was hij daar terecht gekomen? Ver van huis, letterlijk aan de andere kant van de wereld? Dat heeft natuurlijk een voorgeschiedenis, een hele lange voorgeschiedenis. Daarom wordt de lezer meegenomen naar jaren meer dan honderd jaar geleden, zo aan het eind van 19de en het begin van de 20ste, de vorige eeuw.

Jilling, Abs vader, geboren in 1893 in Groningen, maakte deel uit van een kinderrijk gezin. Tenminste één meisje was er tussen een aantal jongens. Tante Pieterke werd zij door de neven en nichtjes genoemd. De vader was o.a. voerman op een door paarden getrokken wagen van een brouwerij. Zo'n wagen met allemaal reusachtige biervaten erop en een tweetal enorme paarden ervoor. Misschien wel 'Belsen', van die robuuste Belgische knollen met niet alleen manen op hun nek maar ook rond hun poten. Want trekpaarden hebben poten; rijpaarden en tuigpaarden hebben benen.

Bierwagen met voerman

Jilling – Abs moeder noemde haar man om onverklaarbare en nooit opgehelderde redenen altijd Wim – was vergeleken met de andere kinderen uitzonderlijk begaafd. Een voor zijn ouders en onderwijzers uiterst dankbare leerling, die steeds met hoge cijfers van klas naar klas overging. Daarenboven had hij een schitterend handschrift waarvan kleindochter Gonneke later ooit eens zei dat daar een 10+ (een tien plus!) voor gegeven was.

In 1913 werd hij, amper twintig jaar oud, opgeroepen voor het vervullen van de Eerste Oefening van zijn dienstplicht. Zoals het toen heette 'opkomen voor z'n nummer'. De diensttijd in die jaren was van betrekkelijk korte duur; 5 ½ maand maar. Hij was dus gauw klaar met het dragen van 's Lands wapenrok' en kon vervolgens afzwaaien om zich een bestaan in de burgermaatschappij op te bouwen. Groningen, stad en provincie, had hij na het verkrijgen van zijn Mulo diploma al achter zich gelaten omdat hij werk had gevonden bij een graanhandel in Almelo.

Nauwelijks een jaar later brak de Eerste Wereldoorlog uit en moest hij weer opkomen toen de Algemene Mobilisatie werd afgekondigd.

Jilling Zorge, mobilisatie 1914-1918

Vier lange jaren diende hij als telegrafist Koningin en Vaderland bij de kustbewaking aan de Noordzee. Een uiterst monotoon en vooral sober leven waarover hij later nauwelijks iets vertelde. Evenmin over hoe hij kennis kreeg aan een meisje dat later zijn vrouw zou worden.

Hoofdstuk 2

Een trambestuurders dochter

1919 – 1926

Hillegonda Wilhelmina heette zij. Enig kind van streng gereformeerde ouders. Haar vader had in zijn jonge jaren 6 jaar lang als beroepsmilitair bij de cavalerie gediend, een periode waarover hij later smakelijk aan zijn kleinkinderen kon vertellen. Over de parades waaraan hij met gepaste trots had deelgenomen. Om de paarden te dwingen met hun staart omhoog te lopen tijdens een defilé zogen de berijders eerst op een klontje gember dat ze dan vervolgens in de anus van het dier stopten. Het daardoor ontstane brandende gevoel deed het paard dan met opgeheven staart lopen. Als hij later tijdens een vakantie op een boerderij bij Terschuur zijn twee oudste kleindochters zag rijden, gezeten op een paard van een nabij gelegen manege, zwol zijn oude ruiterhart weer op van trots en liet hij niet na hen voortdurend aan te moedigen. Na zijn diensttijd kreeg hij een baan bij de gemeente Amsterdam. Als trambestuurder op de paardentram van de Amsterdamsche Omnibus Onderneming.

Paardentram

Hobbelden de door paarden getrokken trams tot 1870 nog over de stadskeien, vanaf dat jaar gleden de rijtuigen soepeltjes over een netwerk van rails.

Paardentram over rails

Toen de maatschappij in 1900 door de gemeente werd overgenomen en de elektrificatie van alle lijnen tot stand kwam, was hij de eerste die de elektrische tram mocht besturen.

Elektrische tram 1900

Zijn vrouw, Abs oma dus, was een lieve dame. Zwijgzaam en zorgzaam, altijd klaarstaand om te helpen en het voor haar dochter en de kleinkinderen op te nemen. Hoewel over het algemeen volgzzaam zoals het toen een toegewijde echtgenote betaamde, had zij toch een matigende invloed op haar man wanneer die zijn vermoedelijk Pruisische temperament – de oorspronkelijke familienaam scheen Müller te zijn – niet in de hand kon houden.

Een jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog stapten Jilling en Hillegonda op 4 september 1919 in het huwelijksbootje

*Huwelijk van Jilling Zorge en
Hillegonda Muller
4 september 1919*

Jilling werkte als volontair bij de Fijnhouthandel in Amsterdam. Zijn werklust en inzet, evenals zijn leergierigheid, bleven niet onopgemerkt en spoedig werd hij de protégé van een der directeurs, Ir. Pauli. Die durfde het aan hem al na korte tijd voor de leeuwen te gooien en naar het buitenland te sturen om hout te kopen. Naar landen in Oost-Europa, zoals Polen, Wit-Rusland en Joegoslavië. Een geweldig avontuur voor zo'n jonge man die daarbij volledig op zichzelf was aangewezen. Die zich moest zien te redden in de communicatie – hij sprak vloeiend Duits en dat was natuurlijk doorslaggevend – met zijn gastheren en daarnaast met het geheel zelfstandig regelen van de aankoop en de verwerking van het hout.

Die reizen gebeurden in de winter. Aangekomen op het landgoed van de grootgrondbezitter, bijna altijd iemand van adel, werd hij door de rentmeester en de koetsier in een trojka door de uitgestrekte besneeuwde bossen gevoerd. Telkens werd gestopt om de bladerloze bomen in ogenschouw te nemen: de lengte en de dikte van de stam en natuurlijk of die recht of enigszins gebogen was. Als een boom geselecteerd was, werd met een speciaal mes een teken in de bast gekrast waarna de boom kon worden geveld. Gaande van boom naar boom mat hij dan met een grote houten schuifmaat de stam op drie plaatsen: aan de kont, in het midden en bij de top.

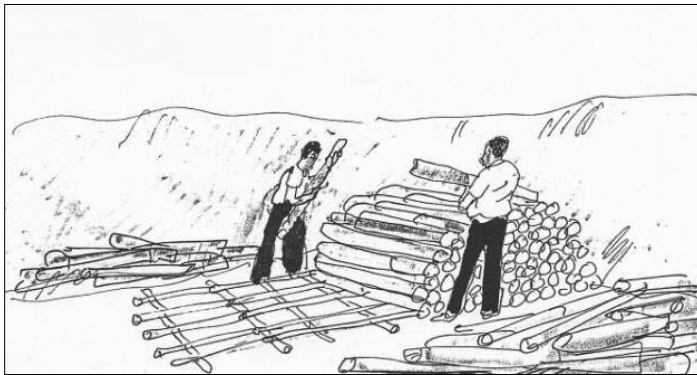
In een dik Duitstalig boekje vond hij dan de maten vermeld en de overeenkomstige inhoud in kubieke meters. Om bestand te zijn tegen de barre winterse omstandigheden droeg hij altijd zijn zwarte met dik bont gevoerde jas die voorzien was van een voorname lichtbruine bontkraag. Tientallen jaren later werd die jas wel eens door een van zijn zonen tijdens een strenge winter in Holland gedragen. Het was op die reizen dat hij voor het eerst zag hoe houtskool werd gemaakt.

Hoofdstuk 3

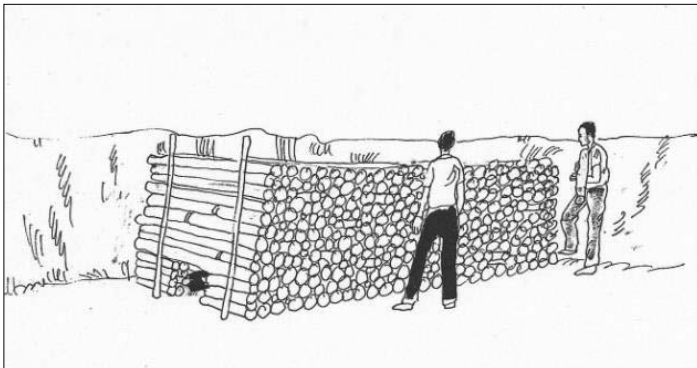
Houtskool, een interessant product

1920 – 1926

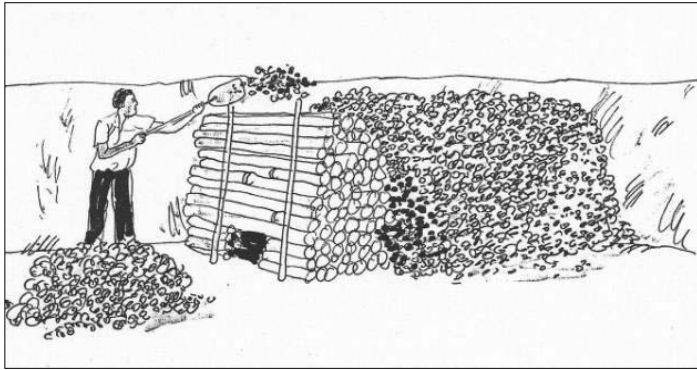
Al een paar keer, als de tocht door de bossen hen langs een open plek voerde, was hem daar een drukke bedrijvigheid opgevallen. Er stonden koepelvormige hopen zand waaruit bij sommige grauwe, bij andere lichtblauwe rook op steeg. Gevraagd wat dat alles was antwoordde de rentmeester dat een ploeg bosarbeiders zich bezighield met het branden van houtskool. En eenmaal op zijn praatstoel gezeten nam hij ruimschoots de tijd het hele productieproces uit te leggen. Hij nam daarbij zijn gast steeds mee naar een ander gedeelte van het terrein om hem de verschillende stadia van de gang van zaken te tonen. De basis van de meiler, zoals hij de koolhoop in het Duits aanduidde, werd gelegd in de vorm van een cirkelvormig bed van takkenbossen, zo'n 30 cm dik met een doorsnee van ongeveer 5 meter. Precies in het midden waren wat bonenstaken geplaatst; dat zou de schoorsteen worden. Vervolgens plaatsten de mannen stukken hout van ca. 120 cm lengte enigszins schuin tegen de schoorsteen waarbij de dikste stukken zoveel mogelijk in het centrum gesteld werden. Voortdurend rondgaande vulden ze op die manier het bed helemaal op. Vervolgens werden boven op de stukken hout andere, kortere stukken geplaatst totdat het geheel een koepel vormde. Die werd dan van boven tot onder met bladeren of plaggen bedekt waarop ten slotte een laag aarde van zo'n 30 cm dik werd geschept.

1. Hout stapelen op een rooster tegen een wal

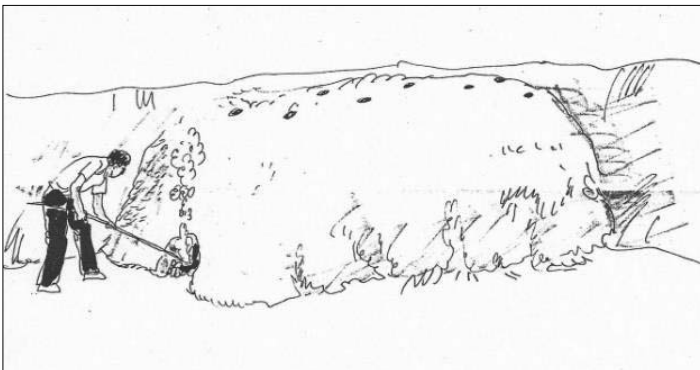
2. Hout stapelen is gereed. Vooraan een opening als brandgat

3. Bladeren of gras worden over het hout gelegd

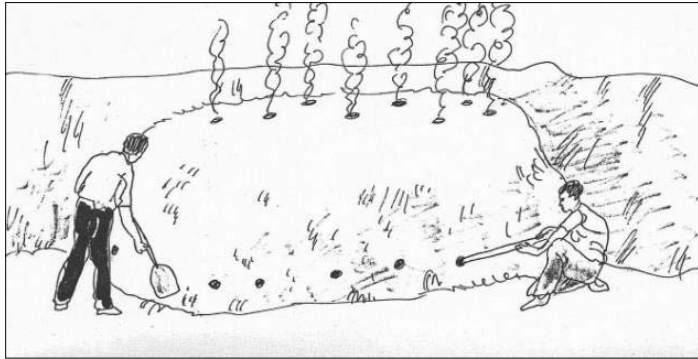
4. Een laag zand wordt over de bladeren of het gras gelegd. Bovenop gaten voor rookafvoer

5. Het hout wordt aangestoken

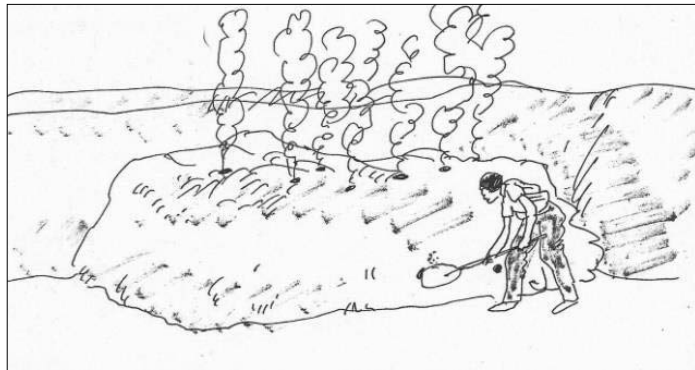
Een kleine bundel van brandende stukken hout werd vervolgens in de schoorsteen neergelaten, helemaal tot op de bodem van de meiler, waarna de schoorsteen werd afgesloten.

Om deze hittebron die het verkolingsproces op gang moest brengen, in stand te houden diende zuurstof te worden aangevoerd. Door rondom aan de basis van de meiler luchtgaten te steken kon zuurstof van buiten binnenstromen.

6. Het brandgat wordt gesloten. Onderin worden gaten voor het inlaten van lucht aangebracht

Als het rond de hittebron aanwezige hout een temperatuur van ca. 270 graden Celsius bereikt had vond verkoling plaats. Rook, bevattende water, teer of andere chemische bestanddelen uit het hout, werd door gaten rond de top van de koolhoop afgevoerd. Wat in het binnenste overbleef was houtskool met een hoog carbongehalte. Naarmate het proces verliep veranderde de kleur van de rook. Was die aanvankelijk donkerbruin vanwege het teergehalte en daarna wit vanwege de waterdamp, tegen het einde van het verkolingsproces werd de kleur van de rook blauw, daarna lichtblauw. Een duidelijk teken voor de kolenbranders dat de verkoling klaar was en dat de gaten gedicht konden worden.

7. Lichtblauwe rook, de gaten worden gedicht. De koolhoop is ingezakt.

Daardoor werd de meiler volledig afgesloten. De hittebron binnenin zou door gebrek aan zuurstof vanzelf uit gaan en het afkoelen kon beginnen. Afhankelijk van de grootte van de meiler kon dat wel een week duren.

Het totale productieproces nam trouwens enige weken in beslag; de opbouw, de verkoling, het afkoelen en dan ten slotte het opzakken en voor transport gereed maken van de houtskool.

8. Als de meiler is afgekoeld wordt de houtschool er uit gehaald

De carbonisatie (verkoling) zelf werd dag en nacht gecontroleerd. Het kwam regelmatig voor dat de afdeklaag van pluggen en zand door de inwendige hitte dusdanig week werd dat verzakkingen optraden. Zuurstof van de buitenlucht kon dan vrijelijk naar binnen stromen waardoor de reeds ontstane houtschool vlam vatte, verbrandde en dus verloren ging.

Door herhaalde bezoeken aan de brandplaatsen kreeg de gast een volledig beeld van het hele proces. Hij voerde daarbij korte, door de rentmeester in het Duits vertaalde gesprekken met de bij de verkoling betrokken arbeiders. In de eerste plaats constateerde hij het feit, dat alles van een eenmaal gevelde boom werd benut. De kale stam, die na registratie van de inhoud in transportabele stukken werd gezaagd voor het vervoer per rail of schip naar de zagerij in Amsterdam, met als eindproduct timmerhout of fineer.

Dan al het takhout van de meestal omvangrijke kronen, dat naar de brandplaatsen werd gebracht voor de productie van houtschool. Ook werd wel brandhout gemaakt voor de meestal reusachtige stookplaatsen in de boerderijen van het landgoed.

Op zijn vraag waarvoor het product houtschool nou eigenlijk werd gebruikt, antwoordde zijn gastheer dat voor zover hij wist de houtschool in tal van industriële processen een toepassing vond.

In de ijzer- en staalindustrie, suiker- en olieraffinaderijen, medische en chemische industrie, goud- en zilversmeden, zuivering van drinkwater enz.

Tijdens de lange terugreis per trein mijmerde de jonge Hollandse inkoper van hout dat hij een buitengewoon interessant product was tegengekomen waarmee hij in de toekomst wellicht een boterham kon verdienen.

Hoofdstuk 4

Als vennoot in houthandel naar Afrika, maar...

1926 – 1929

In de tweede helft van de jaren '20 besloot hij Fijnhout te verlaten en een houthandel voor zichzelf te beginnen. Twee omstandigheden hadden daar aanleiding toe gegeven. Daar was in de eerste plaats zijn gezin dat bijna van jaar tot jaar groter werd. Het eerste kindje, in 1920 geboren en Jopie geheten, overleed ten gevolge van kroep, maar al in het volgende jaar zag Fransina Hillegonda het levenslicht. Voordat het decennium teneinde liep kwamen er nog zes kinderen bij wier monden allemaal gevuld moesten worden.

Het gezin Zorge in 1934.

Achterste rij links zittend: v.l.n.r. Wilhelmina Alida (Willy) en Fransina Hillegonda (Ien, Ineke).

Achterste rij rechts staand: v.l.n.r. Frederik Willem Adrianus (Frits, in Canada Fred) en Johan Pieter (Han, in Canada John of Jon).

Middelste rij zittend: links Vader Zorge (Jilling) en rechts Moeder Zorge (Wilhelmina Hillegonda).

Voorste rij staand: v.l.n.r. Albert (Ab), de tweeling Hillegonda (Hilda, in Canada Hilda) en Dirk (Dick), en Jacobus Cornelis (Co).

Ter informatie van de huidige lezer: zuigelingensterfte kwam in die jaren veelvuldig voor, gemiddeld zes baby's per honderd nieuwgeborenen. Zeventig jaar eerder waren dat nog 22 baby's. Voorts waren kinderrijke gezinnen toen vrij normaal. Niet zelden drongen de pastoors van de katholieke kerk daarop aan bij de ouders. Het roomse bestanddeel van de bevolking bleef dan zo groot mogelijk. En ook konden de kinderen dan later voor hun ouders zorgen.